

GOVOR O MUDROSTI U KONTEKSTU KNJIGE OTKRIVENJA

Ivan BENAKOVIĆ

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Petra Preradovića 17, p.p. 54, 31 400 Đakovo
ivan.benakovic@gmail.com

Sažetak

Govoriti o mudrosti u kontekstu Knjige Otkrivenja uistinu je kompleksno. Prije svega, poteškoća zasigurno jest uspostava stabilne veze između govora o mudrosti i apokaliptici. Ipak, pravilno shvaćen grčki pojam mudrosti – σοφία – u sebi krije nešto od smisla apokaliptike. Naravno, ukoliko je mudrost ne tek pasivno znanje koje posjeduje individua, nego ipak aktivno zalaganje, odnosno traganje za istinskim životom u okvirima stvorenog svijeta. Grčku riječ σοφία u Knjizi Otkrivenja nalazimo svega četiri puta: Otk 5,12; 7,12; 13,18; 17,9. Na prvom mjestu ta je riječ Kristov atribut, a na drugom kao Božji atribut. S druge strane, ta se riječ rabi na još dvama mjestima gdje je čovjek pozvan biti mudrom osobom. Dok je, dakle, Bog onaj koji ima karakter mudrosti, čovjek je onaj koji treba povjerovati u mogućnost svojeg mudrog djelovanja.

U ovom se radu, stoga, prvo pokušava dati odgovor na značenja i smisao riječi σοφία u kontekstu antičkog svijeta i biblijskih spisa te potom prikazati vezu između mudrosne i apokaliptičke književnosti. To će biti učinjeno analizom onih mjesta unutar Knjige Otkrivenja gdje nalazimo riječ σοφία ne bi li se postigla zaokružena slika o smislu i značenju govora o mudrosti u Knjizi Otkrivenja.

Ključne riječi: mudrost, Jaganjac, jezik suprotstavljenosti, razabiranje, Knjiga Otkrivenja

Uvod

Kada bi dobronamjernog vjernika, odnosno čitatelja Biblije, upitali što je zajedničko mudrosti i apokaliptičkim vizijama Knjige Otkrivenja, vrlo vjerojatno bi neposredan odgovor bio – gotovo ništa. Međutim, pomnija analiza Knjige Otkrivenja pokazuje kako je govor o mudrosti u kontekstu Knjige Otkrivenja

uistinu moguć jer istinski shvaćen grčki pojam mudrosti – σοφία – u mnogočemu je blizak apokaliptici kao književnoj vrsti. Naime, mudrost starozavjetnog i novozavjetnog predznaka u mnogočemu nadilazi odveć pojednostavljen koncept pukog teorijskog znanja. Upravo u susretu s apokaliptikom mudrosna književnost dobiva na punini sadržaja i značenja. Stoga će naša analiza ići u smjeru otkrivanja mudrosti kao aktivnog razlučivanja koje se izričito traži od čitatelja biblijske Knjige Otkrivenja. Polazeći od istinskog značenja riječi σοφία u kontekstu antike te starozavjetnog i novozavjetnog diskursa o mudrosti, nastojat ćemo uvidjeti može li se to značenje potvrditi i u kontekstu Knjige Otkrivenja. Prateći pojavljivanje grčke riječi σοφία u biblijskoj naraciji Knjige Otkrivenja, tragaćemo za njezinim smislom. Čini nam se kako već samo pojavljivanje riječi σοφία u Knjizi Otkrivenja otkriva istinski genij autora Knjige Otkrivenja. Naime, mudrost se u Otkrivenju spominje svega četiri puta i to na sljedećim mjestima: Otk 5,12; 7,12; 13,18; 17,9. No, time nismo rekli gotovo ništa jer će pomnija analiza ukazati na antitezu na razini samog pojma σοφία unutar naracije Knjige Otkrivenja. Mišljenja smo kako se taj pojam javlja u omjeru 2:2, odnosno da autor smisleno i sasvim opravdano čitatelja želi aktivno uključiti u proces čitanja te biblijske knjige kako bi ga doveo do istinskog opredijeljena za onu mudrost koja će ga staviti na stranu Jaganjca, a ne zvijeri koje mu se izravno suprotstavljaju. Stoga je presudno prvo utvrditi pravo značenje riječi σοφία u kontekstu antičkog svijeta te biblijskih spisa kao takvih.

1. Važnost ispravnog shvaćanja riječi σοφία

1.1. Antička grčka kultura

Riječ σοφία u starogrčkom jeziku nikad nije imala smisao tek pukog teorijskog znanja ili inteligencije, nego je u sebi posjedovala i izuzetno praktičku dimenziju koja ju je smještala u kontekst stvorene stvarnosti. Primjerice, grčki povjesničari svjedoče nam o tome da je osoba koja se smatrala mudrom, a izraz za nju u klasičnoj književnosti jest σοφός bila osoba koja je svoju mudrost potvrđivala u svakodnevnim životnim aktivnostima.¹ U staroj Grčkoj do mudrosti se dolazilo aktivnim zalaganjem, a ne tek stjecanjem znanja putem nekog procesa učenja. Mudrost se, dakle, stjecala s vremenom u konkretnim životnim

¹ Usp. Ulrich WILCKENS-Georg FOHRER, σοφία κτλ. *sophia*, u: Gerhard KITTEL – Gerhard FRIEDRICH (ur.), *Grande Lessico del Nuovo Testamento*, XII, Brescia, 1979., 695–856. (dalje: GLNT)

okolnostima neke zajednice i njezina kulturnog ambijenta.² Iz netom navedenih razloga u antičkoj Grčkoj riječ σοφία nalazi se primjerice u kontekstu zanata kojim se netko bavi i na taj način potvrđuje svoju mudrost. Primjerice, stolar se naziva mudrim čovjekom ukoliko svoj posao istinski dobro obavlja i svojim se poslom ističe kao vješt zanatlija.³

Riječ σοφία u klasičnoj Grčkoj vezivala se također neminovno i uz riječ ἀρετή⁴, »krepost, vrlina« jer se po načinu življenja određenog pojedinca prepoznao i njegov moralni status.⁵ Zato nas ne treba iznenaditi da je mudrac nazivan i ἀγαθός, odnosno da je shvaćan kao osoba koja je istinski dobra u sebi i to svojim životom potvrđuje u svakodnevnim djelima.⁶

1.2. Kratak osvrt na starozavjetnu i novozavjetnu uporabu riječi σοφία

U Starom zavjetu govor o mudrosti prisutan je na više mjesta. Nalazimo ga u mudrosnim spisima, ali i u drugim knjigama Starog zavjeta.⁷ Hebrejski izraz za mudrost koji pronalazimo u spisima Starog zavjeta jest חָכְמָה (*hāk-mā(h)*).⁸ Taj izraz Septuaginta prevodi riječju σοφία.⁹ Ista riječ upotrebljava se i u Novom

² Usp. *Isto*, 702–703.

³ Na sličan se način, kako ćemo uskoro vidjeti, riječ σοφία, odnosno σοφός rabi i u Starom zavjetu. Usp. *Isto*, 702.

⁴ Usp. ἀρετή, ἡς, ἡ *aretē*, u: Frederick William DANKER (ur.), *A Greek-English lexicon of the New Testament and other early Christian literature*, Chicago, 2000., 131. (dalje: *BDAG*); Ulrich WILCKENS-Georg FOHRER, σοφία κτλ. *sophia*, u: *GLNT*, XII, 704.

⁵ Usp. Ulrich WILCKENS-Georg FOHRER, σοφία κτλ. *sophia*, u: *GLNT*, XII, 704.

⁶ Usp. *Isto*, 704–705; ἀγαθός, ἡ, ὅν *agathos*, u: *BDAG*, 3–4.

⁷ Znakovito je da mudrost u Starom zavjetu nije apstraktna kategorija. Starozavjetni pisci riječ mudrost ne rabe tek u teorijskom smislu, odnosno ona se ne odnosi ponajprije na intelektualno znanje koje bi posjedovao pojedinac ili pak skupina učenih ljudi koji bi potom bili nazvani mudrima. Ta se riječ primjerice rabi i za osobu koja je spretan graditelj, npr. u Knjizi Izlaska, gdje čitamo o graditeljima svetišta (usp. Izl 31,3). Naravno da će sposobnost građenja implicirati i određeno teorijsko znanje koje će prethoditi samoj gradnji, no mudrost je za starozavjetnog pisca mudrost tek onda kada postane konkretizirana mudrost u življenoj realnosti svakodnevnice. Naravno, mudrost se u Starom zavjetu spominje i u smislu pouke koju netko prima (usp. Izr 1,3; 2, 1ss; Dan 1,4^{xx}). Također, riječ mudrost rabi se i za dar koji čovjek prima od Boga, kao što je slučaj kod proroka Izaije (usp. Iz 11). Na koncu mudrost može biti i uosobljena, odnosno personificirana, kakvom je primjerice prikazana u Knjizi Mudrosti ili Knjizi Mudrih izreka (usp. Mudr 8; Izr 8; Izr 31,10–31)

⁸ Usp. חָכְמָה, *hāk-mā(h)*, u: Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER (ur.), *The Hebrew and Aramaic lexicon of the Old Testament*, Leiden, 1994. – 2000., 314.

⁹ Valja imati na umu kako u ovom radu rabimo riječ *prijevod* kada je u pitanju Septuaginta. Uporaba te riječi je uvjetna jer Septuaginta nije izravni prijevod hebrejskog teksta na grčki jezik nego često interpretacija istog teksta. Usp. σοφία, ας, f., *sophia*, u: Takamitsu MURAOKA (ur.), *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, Louvain – Paris – Walpole, 2009., 628–629.

zavjetu. Ono što uočavamo bez ulaska u dublju analizu značenja te riječi, i to bilo u Starom zavjetu bilo u Novom zavjetu, jest činjenica kako se ona uvijek rabi u kontekstu konkretno življene svakodnevnice.¹⁰ Ako, pak, to nije slučaj, onda se rabi u kontekstu pouke i upute, koja je opet u svojoj biti usmjeravala prema svakodnevnom životu. Naime, sama mudrosna književnost odiše dimenzijom realno življene egzistencije sadašnjeg trenutka u kojem se čovjek treba na adekvatan način ponašati u odnosu s ljudima, a shodno tomu i s Bogom.

U našem radu sve dosad rečeno nastojat ćemo potvrditi ili opovrgnuti, osvrnuvši se na mjesta iz Knjige Otkrivenja u kojima se javlja riječ σοφία. Knjiga je to koja je eminentan primjer apokaliptičke književnosti Novog zavjeta te rađajućeg kršćanstva, a u sebi zasigurno krije nešto od mudrosti starog svijeta u kojem se misaono krećemo.

2. Ponešto o odnosu mudrosne i apokaliptičke književnosti biblijskog i nebiblijskog predznaka

Možda će se nekom učiniti uistinu čudnim govoriti o mudrosti u kontekstu biblijske Knjige Otkrivenja, no pomnija analiza grčke riječi za mudrost, a to je σοφία, u kontekstu Knjige Otkrivenja daje nam za pravo ustvrditi kako je taj govor uvelike opravdan i svrhovit. Čak štoviše, bibličari su davno prepoznali usku povezanost dvaju korpusa biblijskih spisa: mudrosnih i apokaliptičkih.¹¹ Ideja o povezanosti tih dvaju korpusa biblijskih spisa odavno je prisutna u biblijskim istraživanjima. Tako je već 1994. godine *Society of Biblical Literature* osnovalo dvije skupine istraživača koji su se bavili mudrosnim i apokaliptičkim spisima Biblije, ali i nekim spisima intertestamentalnog razdoblja.¹² Cilj

¹⁰ Kada je u pitanju novozavjetna uporaba riječi σοφία, valja reći kako je također kao i u Starom zavjetu posrijedi življena mudrost, odnosno σοφία svoje potpuno značenje dobiva u kontekstu čovjekova ponašanja u stvorenom svijetu. Eklatantan primjer za to je uporaba riječi σοφία u Pavlovim poslanicama, gdje je σοφία za Pavla prije svega mudrost koja se očitovala u osobi i životu Isusa Krista, a svoju konkretnost pokazala je u Kristovoj mucii i smrti na križu (usp. 1 Kor 1,20-31). Usp. Harald HEGERMANN, σοφία, ας, ή, sophia, u: Horst BALZ – Gerhard SCHNEIDER (ur.), *Exegetical dictionary of the New Testament*, 3, Edinburgh, 1990., 258–261 (dalje: EDNT).

¹¹ U prilog toj povezanosti govore primjerice knjige koje se bave uvodom u te korpus biblijskih spisa u kojima se nastoji povezati ta dva korpusa biblijskih spisa. Usp. Leo G. PERDUE, *The Sword and the Stylus. An introduction to wisdom in the age of empires*, Grand Rapids, 2008.

¹² Usp. Benjamin G. WRIGHT III. – Lawrence M. WILLS (ur.), *Conflicted Boundaries in Wisdom and Apocalypticism*, Atlanta, 2005., 1–3.

rada tih dviju skupina biblijskih stručnjaka bio je uspostaviti odnos i uske poveznice između mudrosne i apokaliptičke književnosti. Plodovi njihova rada objavljeni su u zborniku radova izdanom pod naslovom *Conflicted Boundaries in Wisdom and Apocalypticism*¹³.

Autori su zapazili da je mudrosna književnost prikaz djelatnog traganja čovjeka za nečim što tek treba biti otkriveno.¹⁴ Dakle, mudrosna književnost prikazuje mudraca kao osobu koja je tragatelj za znanjem koje mu donosi ispunjenje i utjehu te na koncu i život. S druge strane, u samoj riječi *apokaliptika* također se nazire proces otkrivanja određene stvarnosti.¹⁵ Neka osoba ili stvar, dakle, otkriva se osobi koja sluša ili čita apokaliptičku književnost.

Slijedeći jednog od vodećih stručnjaka za analizu mudrosne književnosti u svijetu, Lucu Mazzinghija, možemo iznijeti temeljne sličnosti, ali i razlike između mudrosne i apokaliptičke književnosti.¹⁶ Naime, kako Mazzinghi tvrdi, mudrosna književnost na poseban način stavlja naglasak na Boga, koji je kreator kozmosa, odnosno stvorene stvarnosti. Čovjek, pak, sa svoje strane jest onaj koji je pozvan u konkretnim datostima svoga života otkrivati red koji je Bog upisao u stvorenu stvarnost. Činjenica tog istog svijeta je i postojanje zla. Samim time čovjek biva doveden pred pitanje svrhovitosti zla. Apokaliptika se sa svoje strane također bavi promatranjem svijeta i njegove pojavnosti, ali isto tako i problemom zla te sila koje žele razgraditi stvorenu stvarnost. I mudrosna i apokaliptička književnost, dakle, tragaju za otkrivanjem reda u stvorenom svijetu te nastoje na svoj način prikazati čovjeku put prema spasenju. Međutim ipak treba reći kako je pri promatranju odnosa između mudrosne i apokaliptičke književnosti važno uočiti i razliku, koja je u prošlosti bila zanemarivana, a to je odnos eshatologije i kozmologije prema konkretnoj povijesti spasenja. Doprinos mudrosne književnosti, još konkretnije Knjige Mudrosti, jest upravo u tome što je skladno povezala govor o stvaranju, odnosno kozmosu te eshatologiju s konkretnom poviješću čovjeka. No, zar to isto ne čini i Knjiga Otkrivenja? Ona na izravan način prikazuje odnos čovjeka i Boga u hod u prema spasenju.

¹³ Usp. *Isto*.

¹⁴ Usp. Matthew GOFF, *Wisdom and Apocalypticism*, u: John J. COLLINS (ur.), *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, Oxford – New York, 2014., 52–68.

¹⁵ Mislimo naravno na grčku riječ ἀποκαλύπτω koja izravno govori o otkrivanju određene stvarnosti.

¹⁶ Imamo na umu njegovu knjigu *Il Pentateuco sapienziale*. Usp. Luca MAZZINGHI, *Il Pentateuco sapienziale. Proverbi, Giobbe, Qohelet, Siracide, Sapienza. Caratteristiche letterarie e temi teologici*, Bologna, 2012., 48–49.

3. Govor o mudrosti u Knjizi Otkrivenja

U Knjizi Otkrivenja riječ σοφία rabi se u četirima različitim kontekstima. Međutim, pomniji pogled na pojavljivanje riječi σοφία u Otkrivenju daje nam naslutiti nešto od mudrosti samog autora. Naime, riječ σοφία nalazimo na sljedećim mjestima: Otk 5,12; Otk 7,12; Otk 13,18; Otk 17,9. Ono što zapažamo pri prvom pristupu tim biblijskim mjestima jest da se riječ rabi u omjeru 2:2. Što time želimo reći? Dok se u Otk 5,12 i Otk 7,12 riječ σοφία primjenjuje na Boga, odnosno Krista, koji je prikazan kao zaklani Jaganjac, dok Otk 13,18 i Otk 17,9 tu riječ rabe *antitetički* oprečno.¹⁷

Antitezu o kojoj govorimo pronalazimo u prikazanom konfliktu unutar same Knjige Otkrivenja između Boga i sila koje mu se izravno suprotstavljaju.¹⁸ Još konkretnije, Otk 13 i Otk 17 prikazuju tri bića, zvijer koja izlazi iz mora, zvijer koja izlazi iz zemlje i veliku bludnicu, koja su jedan od nosivih elemenata negativnog na planu naracije same Knjige Otkrivenja.¹⁹ Ipak, zapažamo kako ti negativni elementi nisu prikazani kao nositelji mudrosti u samima sebi, što je primjerice slučaj u Otk 5,12 i Otk 7,12, kada je mudrost prikazana kao isključivo svojstvo samoga Boga i Jaganjca, nego su ljudi pozvani biti mudri kako bi u tim negativnim elementima prepoznali doista nešto što u sebi ne posjeduje istinsku mudrost, tj. dobrotu.²⁰

No, više od svega želimo naglasiti kako je na svim četirima mjestima gdje se pojavljuje riječ σοφία u Knjizi Otkrivenja naglašeno nešto od dinamizma koji posjeduje sam pojam mudrosti, a ne samo statičnost mudrosti kao teorijskog koncepta. O tome smo pak već govorili u kontekstu razmatranja samog pojma

¹⁷ Kada tvrdimo da je Knjiga Otkrivenja u sebi često antitetički narativ, onda mislimo na ono što je više od svih proučavao John Hurtgen, koji je među prvima prepoznao jezik suprotstavljenosti u Knjizi Otkrivenja. On tvrdi kako Knjiga Otkrivenja kao narativ funkcioniра po principu oprečnih i u sebi protuslovnih prikaza stvarnosti. To znači da je jednom subjektu u Knjizi najčešće suprotstavljen njegov protulik koji ga nastoji opovrgnuti u njegovoj egzistenciji. Usp. John E. HURTGEN, *Anti-language in the Apocalypse of John*, Lewiston, 1993.

¹⁸ Pažljivom čitatelju Knjige Otkrivenja neće ni u kojem slučaju promaknuti činjenica kako je pravi prijepor u Knjizi Otkrivenja onaj između Boga i personificiranih sila zla, a ne tek puko vojevanje između ljudi i demonskih sila koje prijete uništenjem svega što bi bilo ljudsko.

¹⁹ U Knjizi Otkrivenja nalazi se uistinu obilje književnih motiva kako bi se iskazala teološka poruka. Međutim, među onim motivima kojima se želi prikazati zlo najčešće se nalaze motivi poput zvijeri i bludnice. Obje su slike vrlo vjerojatno preuzete iz starozavjetne književnosti (usp. Post 3; Job 41).

²⁰ Na taj bi način Knjiga Otkrivenja bila potvrda toga da su grčki pojmovi mudrosti i dobrote usko povezani, odnosno da riječi σοφός i αγαθός međusobno skladno jedna drugu nadopunjuju i daju jedna drugoj puni smisao i značenje.

mudrosti u grčkoj kulturi, ali i u Starom zavjetu i u Novom zavjetu. Prisjetimo se kako je upravo element djelatnosti u procesu otkrivanja mudrosti za Georgea Nickelsburga mjesto dodira između mudrosne i apokaliptičke književnosti.²¹ Uputimo se sada prema detaljnijoj analizi pojma mudrosti promatrajući pobliže biblijska mjesta unutar Knjige Otkrivenja na kojima se javlja riječ σοφία.

3.1. Mudrost koja izivre iz Božjeg djelovanja u Knjizi Otkrivenja

3.1.1. Jaganjčeva mudrost (Otk 5,12)

Riječ σοφία, odnosno *mudrost* nalazimo prvi put u Otk 5,12. Redak je to koji je kontekstualno smješten u veću narativnu cjelinu, odnosno Otk 4 – 5. Naime, slažemo se s većinom autora da Otk 4 – 5 treba gledati kao jedinstvenu cjelinu.²² Pogledajmo sam tekst Knjige Otkrivenja:

Otk 5,11-12 ^{NA28}	hrvatski tekst (Otk 5,11-12)
<p>¹¹ Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων</p> <p>¹² λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ· Ἄξιόν ἐστιν τὸ ἄρνιον τὸ ἐσαγαγμένον λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὴν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν.</p>	<p>¹¹ I gledah i čuh glas mnogih anđela koji okružuju prijestolje, bića i starješina; bijaše ih mirijade mirijada i tisuće tisuća,</p> <p>¹² govoreći jakim glasom, »Dostojan je Jaganjac koji je zaklan primiti moć i bogatstvo, i mudrost i snagu i čast i slavu i blagoslov!«</p>

Uočavamo kako je tekst po svojoj književnoj vrsti himan. Na vrlo sličan način već u Otk 4,10-11 slavi se sam Bog Otac zbog njegova čina stvaranja (usp. Otk 4,10-11). Dakle, već u Otk 4 autor se služi himnom, i to upućenim Bogu zbog čina stvaranja. To je za autora Knjige Otkrivenja prvi čin spasenja. Bog je u Otk 4,11 dostojan, odnosno ἄξιος primiti slavu zbog svojih djela. U Otk 5 dostojan je Jaganjac. Na taj je način, kako dobro uočava Richard Bauckham, Božji čin stvaranja doveden u usku vezu s Jaganjčevim činom otkupljenja po njegovoj dragovoljnoj smrti.²³ Stoga je važno promatrati Otk 4 – 5 kao jedinstvenu narativnu cjelinu.

²¹ George Nickelsburg svoju misao usmjerava prema objašnjenju mudrosti koja bi bila djelatna, tj. tražiteljska mudrost. Usp. Benjamin G. WRIGHT III. – Lawrence M. WILLS, Introduction, u: Benjamin G. WRIGHT III. – Lawrence M. WILLS (ur.), *Conflicted Boundaries in Wisdom and Apocalypticism*, 4.

²² Usp. Gottfried SCHIMANÓWSKI, »Connecting Heaven and Earth«: The Function of the Hymns in Revelation 4–5, u: Ra'anan S. BOUSTAN – Annette Yoshiko REED (ur.), *Heavenly Realms and Earthly Realities in Late Antique Religions*, Cambridge, 2004., 67–84; Francis J. MOLONEY, *The Apocalypse of John. A Commentary*, Grand Rapids, 2020., 89–103.

²³ Usp. Richard BAUCKHAM, *The Theology of the Book of Revelation*, Cambridge, 1993., 61–62.

Međutim, treba naglasiti kako sama činjenica da se himni upućuju odvojeno, prvo Bogu, a potom Jaganjcu, ne dovodi u pitanje monoteističko shvaćanje Boga, koji se objavljuje u liku Isusa Krista.²⁴ To je uostalom vidljivo i iz činjenice kako su na prijestolju Bog i Jaganjac prikazani zajedno, što otkrivamo kada pomnije čitamo Otk 4 – 5.²⁵ Stoga je uputno zaključiti kako je Jaganjac onaj koji na neki način nastavlja Božje djelo stvaranja, s time da se ono dovršava u činu otkupljenja u krvi Jaganjčevoj.²⁶

Uočavamo kako je prizor smješten u prostor onostranosti, gdje se ispred prijestolja odvija, možemo to tako reći, »nebeska liturgija«.²⁷ Središnji motiv ipak nije samo prijestolje, već onaj koji je na njemu, a to je ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον odnosno zaklani Jaganjac. On se nalazi u središtu naracije u Otk 5 te mu živa bića (τῶν ζώων), prezbiteri (τῶν πρεσβυτέρων) i velik broj anđela (ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων) snažnim glasom upućuju hvalospjev. On je dostojan (ἄξιος) primiti moć, bogatstvo, mudrost, snagu, čast, slavu i blagoslov (τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχύον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν). Valja naglasiti kako se ti atributi ne trebaju promatrati odvojeno, u smislu da bi se mudrost isticala iznad drugih atributa jer, kako tvrdi Ugo Vanni, ti atributi predstavljaju jedinstvenu cjelinu.²⁸ Prva četiri atributa dolaze od Boga, a ostala tri od anđela i ljudi. Prvi su, dakle, atributi koji prikazuju Boga i njegov ulazak u povijest.²⁹ U tom smislu i atribut *mudrost* treba promatrati kao nešto što je prije svega božanske naravi. Dakle, u prvom dijelu retka (τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχύον) atributi su koji se izravno odnose na Božju snagu i njegov ulazak u povijest spasenja, a samim tim je i mudrost ona koja pripada Bogu kao onome koji je sposoban ući u odnos s ljudima.³⁰ S druge, pak, strane preostala tri atributa koji zajedno s prvim četirima tvore cjelinu od sedam atributa, a to su τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν na stupnjevit način prikazuju hvalu koja potječe od anđela i ljudi, a upućena je samom Jaganjcu, koji je prikazan kao onaj koji izvršava djelo spasenja u povijesti, odnosno uprisutnjuje Boga u povijesti.³¹

²⁴ Krist i Bog su, dakle, međusobno usko povezani zbog cjelokupnog plana spasenja. Usp. *Isto*.

²⁵ Pomno čitanje Otk 4 – 5 vodi do zaključka kako nije moguće odvojeno gledati s jedne strane na osobu Isusa Krista i s druge strane na osobu Boga Oca.

²⁶ Usp. Richard BAUCKHAM, *The Theology of the Book of Revelation*, 62.

²⁷ Treba također naglasiti kako je prizor usmjeren na prikaz eshatološke proslavljenosti koja svakako ima odjeka na zemlji.

²⁸ Usp. Ugo VANNI, *Apocalisse di Giovanni. Secondo volume. Introduzione generale e commento*, Luca PEDROLI (ur.), Assisi 2018., 248.

²⁹ Usp. *Isto*.

³⁰ Usp. *Isto*.

³¹ Usp. *Isto*.

Uočavamo ipak kako je razlog nebeske hvale, odnosno uopće izricanja toga himna, plod paradoksa. Naime, Jaganjac je ubijen, tj. zaklan.³² Njegovom smrću oni koji mu pjevaju hvalu dobili su s druge strane mogućnost otvaranja Knjige, koja je dotad bila zapečaćena te ju nitko nije mogao otvoriti, kako čitamo u Otk 5,1-3.³³

Dakle, u Otk 5,12 mudrost je prikazana kao jedan od atributa koji prima³⁴ zaklani Jaganjac zbog svoje uloge u ostvarivanju Božjeg plana u okviru naracije Knjige Otkrivenja.³⁵ Na taj način mudrost se u Otk 5,12 potvrđuje djelovanjem subjekta – Jaganjca. To potvrđuje djelatnu ulogu mudrosti, odnosno njezino potvrđivanje u konkretnim datostima određenog trenutka.

Uočavamo isto tako, kako već spomenusmo, da je riječ mudrost uklopljena u himan, tj. hvalospjev. Himni se u Knjizi Otkrivenja nalaze na više mjesta te imaju važnu ulogu na planu makronaracije Knjige Otkrivenja jer prikazuju trajnu povezanost neba i zemlje, što autoru služi kao snažno sredstvo utjehe čitateljima jer su i sami pozvani u nebesku slavu.³⁶

S druge strane, zaustavimo se sada još jednom na atributima koje je sam Jaganjac dostojan primiti zbog svojeg djela: τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν. Navedeni atributi pojavljuju se na identičan način u Knjizi Danielovoj u Starom zavjetu te se pripisuju Bogu (usp. Dan 2,20).³⁷ Stoga se u prvi mah može učiniti da tekst Otk 5 prikazuje Krista kao istinskog Boga, no takav zaključan nije nužan. To uostalom tvrdi i Nikola Hohnjec u svom poznatom radu o ulozi Jaganjca u Knjizi Otkrivenja.³⁸ Kako Hohnjec dobro uočava, unatoč tomu što je u Knjizi Otkrivenja prisutna doista snažna kristologija, to nam ne daje odmah za pravo izvlačiti pojednostavljene zaključke o Kristu.³⁹

³² Knjiga Otkrivenja je u samoj sebi vrlo paradoksalna jer je nositelj radnje gotovo od samog početka Knjige ubijen. To je Jaganjac čijom je smrću omogućena cjelokupna radnja Knjige Otkrivenja (usp. Otk 5 – 6).

³³ Usp. Ugo VANNI, *L'Apocalisse. Ermeneutica, esegesi, teologia*, Bologna, 42005.

³⁴ U grčkom tekstu nalazimo glagol λαμβάνω, kojim se izražava primanje, odnosno davanje atributa Jaganjcu, koji biva hvaljen u kontekstu himna u Otk 5,12. Glagol jednostavno izražava davanje počasti Kristu Jaganjcu. Usp. λαμβάνω u: BDAG, 583–585.

³⁵ Usp. Klaus BERGER, *Die Apokalypse des Johannes. Kommentar. Teilband 1: Apk 1–10*, Freiburg – Basel – Wien, 2017., 527–528.

³⁶ Usp. Gottfried SCHIMANOWSKI, »Connecting Heaven and Earth«: The Function of the Hymns in Revelation 4–5, 83–84.

³⁷ Većina egzegeta tekst u Otk 5,12 vidi kao kombinaciju dvaju biblijskih tekstova iz Starog zavjeta, a to su Dan 2,20 i 1 Ljet 29,11-12. O tome vidi više u: Gregory K. BEALE, *The Book of Revelation. A Commentary on the Greek Text*, Grand Rapids, 1999., 364.

³⁸ Usp. Nikola HOHNJEC, *Das Lamm – [to arnion] in der Offenbarung des Johannes. Eine exegetisch-theologische Untersuchung*, Miscellanea Apocalypsis 2, 4, Roma, 1980., 152–153.

³⁹ Usp. *Isto*, 152–153.

Na koncu čini nam se važnim istaći kako je cjelokupna Knjiga Danielova, iz koje vrlo vjerojatno autor Knjige Otkrivenja crpi nadahnuće za svoje djelo, prikaz mudra čovjeka – Daniela – koji je uistinu »apokaliptičan čovjek« u Knjizi Danielovoj. Možemo se samo prisjetiti hoda u užarenoj peći (usp. Dan 3). Važno je međutim naglasiti kako je korijen Danielove mudrosti njegova moralna krepost i snažna povezanost s izvorom mudrosti, a to je sam Bog (usp. Dan 2). S druge strane, svjetska mudrost utjelovljena u osobama mudraca i samoga kralja Nabukodonozora prikazana je kao manjkava mudrost jer se suprotstavlja Božjem vodstvu povijesnih zbivanja (usp. Dan 2; Dan 7).

Mudrost se, dakle, u Otk 5,12 prikazuje uistinu kao djelotvorna mudrost u smislu da je prisutna u osobi Isusa Krista, koji ju posjeduje kao onaj koji je istinit i vjeran, kako je prikazan na samom početku Knjige Otkrivenja, a isto tako i u Otk 19,11-16 (usp. Otk 1; 11,15–19; 15,2). Dakle, Jaganjčeva mudrost prikazana u Otk 5,12 je mudrost umiranja, odnosno mudrost onoga koji je proboden, koja omogućuje Božje djelotvorno zadiranje u svjetsku povijest.⁴⁰ No, ne samo to. Jaganjčeva mudrost koja se ostvaruje u predanju vlastita života otvara prostor Božjeg života ljudima jer Kristovom pobjedom nebo biva trajno otvoreno te je život u Bogu jednom zasvagda omogućen.⁴¹ Stoga je vidljivo kako mudrost prikazana u Otk 5,12 nije ni u kojem slučaju ljudskog porijekla, nego svoj izvor i vrhunac ima u otajstvu samog Boga.

3.1.2. Božja mudrost (Otk 7,12)

Drugi spomen riječi *mudrost* nalazimo u Otk 7,12. Tekst donosimo u nastavku:

Otk 7,12 ^{NA28}	hrvatski tekst (Otk 7,12)
λέγοντες Ἀμήν, ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων· ἀμήν	Govoreći: Amen! Blagoslov i slava, i mudrost, i zahvalnica, i čast, i moć i snaga Bogu našem u vijekove vjekova. Amen.

Rečenica iz Otk 7,12 pripada većoj narativnoj cjelini – Otk 6,12-7, 17. To je narativni odsječak koji je obilježen naracijom o šestom pečatu koji treba biti

⁴⁰ Usp. Ugo VANNI, *L'uomo dell'Apocalisse*, Roma, 2008., 289–329; Luca PEDROLI, *Dal fidanzamento alla nuzialità escatologica. La dimensione antropologica del rapporto tra Cristo e la Chiesa nell' Apocalisse*, Assisi, 2015., 345–403.

⁴¹ Knjiga Otkrivenja na nekim mjestima upravo naglašava važnost otvorenosti neba: Otk 4,1 (otvorena vrata u nebu); Otk 15,5 (hram se otvara u nebu); Otk 19,11 (otvoreno nebo).

otvoren. Njegov je smisao prije svega u prikazu učinaka koje na svijet ima Kristova smrt i uskrsnuće.⁴² Ipak sedmo poglavlje možemo također podijeliti u dvije manje podcjeline: Otk 7,1-8 i Otk 7,9-17. Cjelokupna prva manja podcjelina Otk 7,1-8 usmjerena je na prikaz 144 000 opečaćenih koji stupaju pred prijestolje Božje i Jaganjčevo.⁴³ Ispred prijestolja Božjeg nalazimo Božje slugе koji su na čelu opečaćeni⁴⁴ znakom Božje pripadnosti. Oni su pripadnici plemena Izraelovih te stupaju u poklonstvu pred Boga i Jaganjca.⁴⁵

Druga manja podcjelina Otk 7,9-17 usmjerena je na prikaz anđela, starješina i četiriju bića koji stupaju na jednak način kao i u prvoj sceni pred prijestolje Božje i Jaganjčevo te im kličući odaju dužnu počast. Uočavamo kako u Otk 7,9-17 nailazimo na dvije rečenice koje su međusobno usko povezane. Prva je Otk 7,10, a druga Otk 7,12. (usp. Otk 7,10-12).

Objе te »hvalbene rečenice« započinju u grčkom tekstu participom glagola λέγω, koji uvodi u upravni govor usmjeren određenoj osobi. U obama slučajevima objekti rečenice su Bog i Jaganjac, koji su na prijestolju te im je upućena hvalа. U prvom slučaju čuju se glasovi 144 000 opečaćenih, koji su pred prijestoljem Božjim odjeveni u bijele haljine.⁴⁶ Njihov je poklik usmjeren prema Bogu, kojemu kliču: *Spasenje Bogu našem i Jaganjcu koji su na prijestolju* (Otk 7,10). Potom u rečenici koja slijedi prizor je u književnom pogledu još snažniji jer sada anđeli, starješine i četiri bića ne samo da stupaju pred prijestolje nego mu se i klanjaju. Slijedi zatim njihov hvalospjev, odnosno usklik koji je ponovno uveden participom glagola λέγω. Njihovo je klicanje sada pohvalа,

⁴² Usp. Francis J. MOLONEY, *The Apocalypse of John*, 115.

⁴³ O mogućem značenju i porijeklu opečaćenih, njih 144 000, pisano je mnogo te nam nije namjera ulaziti u rasprave o njihovu porijeklu. O tome vidi više u: David E. AUNE, *Revelation 6–16*, Grand Rapids, 1998., 464–465; Francis J. MOLONEY, *The Apocalypse of John*, 118–119.

⁴⁴ U Knjizi Otkrivenja označavanje je vrlo važno jer oznaka označava nečiju pripadnost drugoj osobi. Na taj je način pečat u Otk 7 znak pripadnosti Jaganjcu, odnosno znak uzajamne pripadnosti jedne strane drugoj strani. Međutim, kada je u pitanju znak koji primaju štovatelji zvijeri, autor rabi riječ χάραγμα koja ima značenje oznake, odnosno ureza ili žiga. Kada je u pitanju znak koji nose pripadnici Krista Jaganjca, onda se rabi riječ *ime*, tj. ὄνομα, koje je upisano na čelu (usp. Otk 14,1-5). Usp. χάραγμα, ατος, τό *charagma*, u: BDAG, 1077.

⁴⁵ Prema nedavno objavljenom istraživanju Ralph J. Kornera Knjiga Otkrivenja prije svega govori o Izraelu kao takvom. Usp. Ralph J. KORNER, *Reading Revelation After Supersessionism. An Apocalyptic Journey of Socially Identifying John's Multi-ethnic Ekklesiai with the Ekklesia of Israel*, Eugene, 2020.

⁴⁶ Haljine, k tomu bijele, snažan su antropološki element prisutan u Knjizi Otkrivenja. O tome vidi više u: Lourdes GARCÍA UREÑA, *The Book of Revelation. A chromatic story*, u: Adela YARBRO COLLINS (ur.), *New Perspectives on The Book of Revelation*, Leuven – Paris – Bristol, 2017., 393–419. Također usp. Ugo VANNI, *L'uomo dell'Apocalisse*, 34–35.

tj. himan Bogu, no istodobno i Jaganjcu, iako je u Otk 7,12 hvala izrečena samo Bogu. Zapažamo, dakle, kako je himan vrlo sličan ostalim himnima koje nalazimo u Knjizi Otkrivenja (usp. Otk 4,11; 5,12).⁴⁷ Uočavamo stoga još jednom kako su himni u Knjizi Otkrivenja snažno književno sredstvo kojim se autor služi pomno ih smještajući u narativni kontekst Knjige Otkrivenja.⁴⁸ Međutim, zadržimo se sada na pomnijoj analizi same pohvale kako bismo uvidjeli ulogu govora o mudrosti u kontekstu Otk 7,12.

Dakle, mudrost se u Otk 7,12 nalazi u kontekstu himna izrečenog Bogu, što je na neki način u uskoj vezi s književnim kontekstom u kojem nalazimo riječ mudrost u Otk 5,12. Kako smo već uočili, mudrost se u Otk 5,12 usko vezuje uz Jaganjca, koji je ἄξιος, dakle dostojan primiti mudrost zbog naravi svoga predanja i prihvaćanja vlastite smrti. S druge strane, u Otk 7,12 mudrost nije prikazana kao atribut Jaganjca, iako je s njime usko povezana, kako ćemo pojasniti u nastavku.

Naime, mudrost je u Otk 7,12 nešto što pripada Bogu zbog dostojanstva koje daruje svojim vjernima. No i sada, kao što smo to učinili i kad smo analizirali Otk 5,12, valja reći kako je mudrost samo jedan od atributa koji pripada Bogu te ju ne treba promatrati izdvojeno, nego kao dio cjeline himna kojim se veliča Bog.⁴⁹ Naime, kontekst Otk 7,1-17 jasno pokazuje kako je središte radnje sam Bog pred kojeg stupaju opečaćeni, starješine i četiri bića (usp. Otk 7,9). No, mogućnost njihove prisutnosti pred prijestoljem zajamčena je na osnovi njihova osobnog integriteta. Zbog svoje vjernosti su od Boga primili bijele haljine te im je omogućen pristup životu u Bogu.⁵⁰ To je naglašeno i podcrtano uporabom glagola περιβάλλω u participiju pasivnom, gdje je Bog vršitelj radnje.⁵¹ On im daruje novi identitet i pristup trajnom životu u Bogu. No, uočavamo i to da

⁴⁷ Osim navedenih mjesta sličnu literarnu strukturu pronalazimo u Otk 12,10 i u Otk 19,1s.

⁴⁸ Što se tiče samih himana u kontekstu grčko-rimskog svijeta, treba spomenuti kako su se oni, prema svjedočenju povjesničara, rabili i za careve. To je razlog da neki autori u himnima u Knjizi Otkrivenja vide na neki način politički faktor utoliko što su himni u Otkrivenju suptilan književni otpor kultu cara. Usp. Justin Jeffcoat SCHEDTLER, Praising Christ the King. Royal Discourse and Ideology in Revelation 5, u: *Novum Testamentum*, 60 (2018.) 2, 162–182; Russell MORTON, Glory to God and to the Lamb: John's Use of Jewish and Hellenistic Roman Themes in Formatting His Theology in Revelation 4–5, u: *Journal for the Study of the New Testament*, 83 (2001.) 89–109; Colin J. HEMER, *The Letters to the Seven Churches of Asia in Their Local Setting*, Grand Rapids, 2001.

⁴⁹ Usp. Ugo VANNI, *Apocalisse di Giovanni*, 316–317.

⁵⁰ Na taj način oni prikazuju kako je pobjeda o kojoj se govori već u *Pismima sedmerim crkvama* na samom početku Knjige Otkrivenja moguća te nije utopijsko iščekivanje nečega što nikada neće doći (usp. Otk 2–3).

⁵¹ Glagolom περιβάλλω jednostavno se naglašava kako je Bog onaj koji odijeva one koji mu istinski pripadaju kao nova stvorenja rođena u krvi Jaganjca.

je izbjeljivanje njihovih haljina paradoksalno izbjeljivanje u krvi Jaganjca (usp. Otk 7,14). Na taj način postaje jasno da sam himan u Otk 7, kao i prerogativi koji se pridaju Bogu, treba izravno vezati uz Jaganjca jer je On omogućio darivanje novog identiteta vjernima, odnosno onima koji će ga slijediti u ostvarivanju identiteta onih koji su započeli živjeti u snazi Njegove krvi (usp. Otk 7,16).⁵² Stoga je još jednom u Knjizi Otkrivenja potvrđena teološka istina o jedinstvu Oca i Sina.

Kada je pak riječ o samim atributima na koje nailazimo u Otk 7,12, u sklopu kojih je i atribut *mudrost*, valja reći da oni prikazuju božanske attribute te se njima odaje počast samom Bogu, koji može spasiti svoj narod.⁵³ Bog spašava svojim mudrim djelovanjem.⁵⁴ Čovjek je s druge strane onaj koji to prepoznaje te odgovara blagoslovom i slavljenjem Boga, što je i vidljivo u himnu u Otk 7,12.⁵⁵

Iz svega navedenog možemo zaključiti kako se mudrost u Otk 7,12 iznova krije u snazi Boga i Jaganjca, koji izravno ulaze u živote svojih vjernih upravo u trenutku Jaganjčeva predanja u smrt. Tim predanjem vjerni narod⁵⁶ dobiva novu dimenziju svoga postojanja koja je kroz snažan kromatski simbolizam izražena u Otk 7,9 i Otk 7,13 jer je naglašeno kako su opečaćeni odjeveni u bjezinu – boju koja izravno prikazuje obrise novog svijeta koji je započeo proliveonom krvlju Jaganjčevom. U vidokrugu Knjige Otkrivenja taj je svijet nešto što vjernik istinski iščekuje, ali isto tako i stvarnost koju već živi u vjeri u Krista i snagu Njegova uskrsnuća.⁵⁷

3.2. Ljudska mudrost u Knjizi Otkrivenja

Dosad je govor o mudrosti u Knjizi Otkrivenja u ovom radu bio usmjeren na govor o Božjoj mudrosti, koja je vidljiva u djelima Jaganjca i samog Boga. Sa-

⁵² Važno je iznova naglasiti kako pobjeda koju je ostvario Jaganjac ima svoje trajne učinke na život vjernika. Usp. Francis J. MOLONEY, *The Apocalypse of John*, 293–295.

⁵³ Usp. Ugo VANNI, *Apocalisse di Giovanni*, 316.

⁵⁴ Usp. *Isto*.

⁵⁵ Usp. *Isto*, 316–317.

⁵⁶ O identitetu samog naroda u Knjizi Otkrivenja još uvijek se vode velike polemike. O tome vidi: Adela YARBRO COLLINS, *Insiders and Outsiders in the Book of Revelation and Its Social Context*, u: Jacob NEUSNER – Ernest S. FRERICHS (ur.), *»To see ourselves as others see us«. Christians, Jews, »Others« in late antiquity*, Chico, 1985, 187–218; Adela YARBRO COLLINS, *Vilification and Self-Definition in the Book of Revelation*, *HTR* 79 (1986) 308–320; Upućujemo također na spomenutu studiju Ralph J. Kornera. Usp. Ralph J. KORNER, *Reading Revelation After Supersessionism*, Eugene, 2020.

⁵⁷ Usp. Ugo VANNI, *L'Apocalisse, esegesi, ermeneutica, teologia*, 305–331.

da pak pogled usmjeravamo prema analizi ljudske mudrosti, odnosno pozivima k istinskoj mudrosti u biblijskoj Knjizi Otkrivenja. Razlog tomu je, kako smo već naveli na početku naše analize, sam tekst Knjige Otkrivenja. Naime, Knjiga Otkrivenja mudrost promatra dvojako, tj. dva su vida mudrosnog djelovanja koja se međusobno isprepliću, a da istodobno ne dolazi do njihova poništavanja. Dok je u Otk 5,12 i Otk 7,12 to Božja mudrost, u Otk 13,18 i Otk 17,9 to je ljudska mudrost. Sam je čovjek stavljen u središte promatranja, odnosno njegova istinska sposobnost za mudro djelovanje. Okrenimo se stoga analizi ljudske sposobnosti za mudrost u kontekstu Otk 13,18 i Otk 17,9.

3.2.1. Prvi poziv na razabiranje (mudrost) – Otk 13,18

Otk 13,18 ^{NA28}	hrvatski tekst (Otk 13,18)
Ὡδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων νοῦν ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου, ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστίν, καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ ἑξακόσιοι ἑξήκοντα ἕξ	U ovome je mudrost: u koga je uma, nek odgoneta broj Zvijeri. Broj je to čovjeka, a broj mu je šest stotina šezdeset i šest.

Ako kažemo da se mudrost u Otkrivenju na neki način prikazuje u odnosu suprotstavljenosti, time ne želimo reći da se mudrosti koja je svojstvo Boga u Otk 5,12 i Otk 7,12 izravno suprotstavlja mudrost u nekom drugom obliku. Ono na što mislimo kada na umu imamo prijemor, jest prijemor na temelju *jezika suprotstavljenosti* koji je prisutan u Knjizi Otkrivenja. Taj jezik suprotstavljenosti na dosta dobar način tumači kako rekosmo John Hurtgen u svom djelu *Anti-language in the Apocalypse of John*,⁵⁸ jer detaljno čitanje Knjige Otkrivenja će uvijek polučiti zaključak da je Bog onaj koji istinski upravlja tijekom zbivanja, a i samom poviješću kakvom ju prikazuje Knjiga Otkrivenja.⁵⁹

Naime, Bog svoju mudrost u Otk 5,12 i Otk 7,12 prikazuje kroz svoja djela u korist ljudi, točnije kroz djelovanje Jaganjca koji je ubijen radi spasenja ljudi iz svakog plemena, puka i jezika.⁶⁰ Njegova smrt omogućuje pristup životu u Bogu. Ono što se takvoj mudrosti Jaganjca suprotstavlja u sklopu naracije Knjige Otkrivenja jest zlo utjelovljeno u bićima poput zvijeri iz mora i zemlje u Otk 13. I upravo u narativnom kontekstu Otk 13 nailazimo na daljnju uporabu riječi σοφία u Otkrivenju, nakon Otk 5,12 i Otk 7,12.

⁵⁸ Usp. John E. HURTGEN, *Anti-language in the Apocalypse of John*, Lewiston, 1993.

⁵⁹ O tome je nedavno izvrsnu studiju objavio Cato Gulaker. Usp. Cato GULAKER, *Satan, The Heavenly Adversary of Man. A Narrative Analysis of the Function of Satan in the Book of Revelation*, Edinburgh, 2020.

⁶⁰ Otkrivenje je u svakom slučaju obilježeno univerzalističkom perspektivom spasenja, što je primjerice vidljivo kasnije u Otk 15,4.

Trinaesto poglavlje Knjige Otkrivenja prikaz je dviju personifikacija zla. S jedne strane to je biće koje izlazi iz mora, a s druge strane biće iz zemlje.⁶¹ I upravo na osnovi tih dviju stvarnosti možemo i podijeliti Otk 13. Naime, Otk 13,1-10 prikaz je i opis zvijeri koja izlazi iz mora. Opisuje se njezin izgled i njezina djela. S druge strane, Otk 13,11-18 prikazuje drugu zvijer, onu koja izlazi iz zemlje te na jednak način slijedi njezin opis.

Nakon prikaza zvijeri iz mora i njezine oprečnosti Jaganjcu (usp. Otk 13,8) slijedi završna rečenica Ὡδέ ἐστὶν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων. Na sličan način dio pripovijesti Otk 13,11-18 zaključuje rečenica Ὡδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων νοῦν ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου, ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστίν, καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ ἑξακόσιοι ἑξήκοντα ἕξ. U obama slučajevima, tj. u objema pripovjednim cjelinama, i u Otk 13,1-10 i u Otk 13,11-18, poziva se slušatelja, odnosno čitatelja da bude pozoran. I dok je s jedne strane u Otk 13,10 taj poziv upućen na jednostavniji način jer se od slušatelja ne traži određeno djelovanje, jer je jednostavno izjavnom rečenicom ukazano na mjesto gdje se krije strpljenje i vjera svetih, u Otk 13,18 rečenica od slušatelja iziskuje umni napor. To je i naznačeno time što se uz jezičnu konstrukciju Ὡδε ἡ σοφία ἐστίν rabi i konstrukcija ὁ ἔχων νοῦν ψηφισάτω. Time je samo dodatno naglašeno da mudrost od slušatelja iziskuje određen napor.

Ipak, uočiti nam je kako u Otk 13,9, dakle retku koji prethodi izričaju Ὡδέ ἐστὶν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων, nalazimo poziv slušatelju da osluhne, odnosno da ipak učini određen napor u spoznavanju stvarnosti koja je pred njim. U Otk 13,9 stoga čitamo: Εἴ τις ἔχει οὖς ἀκουσάτω. Za pažljivog čitatelja Knjige Otkrivenja to će biti jasan znak da pisac smjera na mudro spoznavanje govora koji je već čuo. Naime, u početnom dijelu Knjige Otkrivenja više puta je naglašeno pomno slušanje onoga što Duh govori Crkvama.⁶² Drugim riječima, naglašeno je djelovanje čovjeka koji je sposoban prepoznati Duh i otvoriti se njegovu djelovanju kako bi na taj način došao do Boga. Podsjećamo isto tako kako je okretanje uha, odnosno osluškivanje, jedna od važnih dimenzija staro-

⁶¹ Velika većina komentatora smatra kako su zvijeri koje se spominju u Knjizi Otkrivenja odraz moguće povijesne situacije u kojoj se nalazi autor Knjige Otkrivenja. Taj povijesni okvir je za te komentatore kontekst Rimskog Carstva. O mogućim povijesnim implikacijama tog teksta vidi u: Javier LOPEZ, *La figura de la bestia entre historia y profecía. Investigación teológico-bíblica de Apocalipsis 13,1-18*, Roma, 1998.

⁶² U Otk 2, 7 čitamo: ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. Vidi također Otk 2,11; 2,17; 2,29; 3,6; 3,13; 3,22.

zavjetne mudrosne književnosti, odnosno jedan od njezinih osnovnih toposa.⁶³ No, obratimo sada pozornost na Otk 13,18.

Otk 13,18 izravno progovara o mudrosti, no ta je mudrost poistovjećena sa sposobnošću razumijevanja kako bi se spoznala bremenitost trenutka u kojem se nalaze čitatelji, odnosno slušatelji Knjige. Međutim, u čemu se sastoji njihov misaoni napor, odnosno na što ih poziva autor Knjige Otkrivenja? Pozvani su na odgonetavanje broja zvijeri. Zvijer o kojoj je riječ, može se pretpostaviti, zvijer drugoga dijela Otk 13, odnosno riječ je o zvijeri koja izlazi iz zemlje. Njezin broj je izrečen, i to je broj 666. O tom je biblijskom mjestu, odnosno mogućem značenju toga broja, napisano jako mnogo i povijest biblijske interpretacije tog retka bilježi brojne pokušaje tumačenja.⁶⁴ No, u našoj analizi ne želimo se dugo zadržavati na mogućem značenju broja 666 jer to nije primarna nakana naše analize. Ono na što želimo obratiti pozornost jest, dakle, uporaba mudrosti, odnosno umnih sposobnosti čovjeka kako bi spoznao zvijer koja u pripovijesti u Knjizi Otkrivenja stoji kao opreka Jaganjcu. Stoga svoju analizu usmjeravamo prema tome što bi bila mudrost u Otk 13,18.

Mudrost u Otk 13,18, na osnovi svega što smo dosad rekli, bila bi čovjekova sposobnost da spozna tko istinski jest mudar te svojim umnim sposobnostima, tj. mudročću koju posjeduje, bude kadar dosegnuti onu istu mudrost koja je u Otk 5,12 i Otk 7,12 prikazana kao atribut Boga i Jaganjca. Mudrost je stoga u Otk 13,18 sposobnost duhovno-moralnog razabiranja stvarnosti koja je pred čovjekom kako bi se znao ispravno postaviti u okolnostima stvorenog svijeta koji ga okružuje.⁶⁵ Stoga već sada uočavamo kako autor Knjige Otkrivenja riječ mudrost rabi vrlo »mudro« na planu naracije Knjige Otkrivenja jer prvo prikazuje mudrost Jaganjca i Boga, a potom mudrost koju čovjek može postići nasljedujući mudrost koja je na konkretan način prikazana na primjeru Jaganjca i samog Boga. Jer istinska mudrost, kako je vidljivo u Otk 7,12, jest mudrost nasljedovanja Jaganjca kroz dragovoljno predanje vlastita života u istini svjedočenja za Njega.⁶⁶ To je jasno izraženo u Otk 13,9-10 jer uistinu je mudar onaj tko ima uho da čuje te je sposoban odgonetnuti tko je za progonstvo, a

⁶³ Uho je dakako i u Starom zavjetu poznati *topos* mudrosne književnosti. Usp. Luca PEDROLI, *Dal fidanzamento alla nuzialità escatologica*, 49–50.

⁶⁴ O mogućem značenju broja 666 u povijesnom kontekstu nastanka Knjige Otkrivenja vidi u: Javier LOPEZ, *La figura de la bestia entre historia y profecía*. Investigación teológica-bíblica de Apocalipsis 13,1-18, Roma, 1998; Craig R. KOESTER, *Revelation. A New Translation with Introduction and Commentary*, New Haven – London, 2014., 579–584; Giancarlo BIGUZZI, *L'Apocalisse e i suoi enigmi*, Brescia, 2004., 140–150.

⁶⁵ Usp. Gregory K. BEALE, *The Book of Revelation*, 718–728.

⁶⁶ Iz tog razloga je doista mudra osoba ujedno svjedok istine da je Bog onaj koji čovjeka proslavlja i daruje mu novi identitet.

tko treba biti pogubljen. U tome se pokazuje strpljenje i vjera svetih.⁶⁷ S druge je pak strane također jasno da »mudrost« iskazana u zvijeri koja izlazi iz zemlje u Otk 13,1-18 ne može imati predznak nečeg dobrog za čovjeka, iako se na prvi pogled može činiti da je tako (usp. Otk 13,15-17).⁶⁸ No, u tome i jest snaga i ljepota apokaliptičke, ali i mudrosne književnosti Svetog pisma koja čovjeka nužno vodi kroz proces osobnog promišljanja te na koncu u čitatelju stvara doživljaj osobne katarze, kako je znala govoriti Adela Yarbrow Collins.⁶⁹

3.2.2. Drugi poziv na razabiranje (mudrost) – Otk 17,9

Otk 17,9 ^{NA28}	Hrvatski tekst (Otk 17,9)
ὄδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. αἱ ἐπτὰ κεφαλαὶ ἐπὶ τῶν ὄρων εἰσὶν, ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ’ αὐτῶν. καὶ βασιλεῖς ἐπὶ εἰσὶν.	Ovdje je potreban mudar um! Sedam glava sedam je bregova na kojima žena sjedi. A i sedam je kraljeva.

Posljednji spomen mudrosti u Knjizi Otkrivenja nalazimo u Otk 17,9. Narativni kontekst Otkrivenja prikaz je velike bludnice koja sjedi nad vodama i na zvjeri. Treba odmah spomenuti da sedamnaesto poglavlje Knjige Otkrivenja ujedno pripada jednom od završnih narativnih odsječaka Knjige Otkrivenja te prikazuje istinsku vlast koju Bog posjeduje.⁷⁰ Cilj sedamnaestog poglavlje, zajedno s osamnaestim, jest prikazati konačan Božji sud nad onim što je istinska protivnost Božjoj vladavini u Knjizi Otkrivenja.⁷¹ Isto tako ne treba zaboraviti kako je sa šesnaestim poglavljem završen prikaz Božjeg suda nad svijetom u posljednjem narativnom odsječku od sedam elemenata, koja je sekcija *sedam čaša* (usp. Otk 15, 7).⁷² Sve to ima veliku važnost pri pristupu analizi Otk 17,9, gdje posljednji put nailazimo na riječ mudrost u Knjizi Otkrivenja.

⁶⁷ Grčka riječ ὑπομονή u Knjizi Otkrivenja ukazuje na vjernost i postojanost u istini Božjoj. Usp. ὑπομονή, ἥς, ἡ hypomonē, u: BDAG, 1039–1040.

⁶⁸ Na prvi se pogled može doduše učiniti kako je neposjedovanje žiga zvijeri samo po sebi znak umiranja jer čovjek bez žiga zvijeri neće biti u mogućnosti kupovati ni trgovati. Međutim, baš tu se pokazuje istinska mudrost u Otk 13 jer će čovjek vjeran Bogu prepoznati da je časovita nevolja ništa spram gubitka osobnog identiteta, što se događa onima koji imaju žig i štiju zvijer.

⁶⁹ Usp. Adela YARBROW COLLINS, *Crisis and Catharsis. The Power of the Apocalypse*, Philadelphia, 1984.

⁷⁰ Usp. David E. AUNE, *Revelation 17–22*, Grand Rapids, 1998., 905–917; Francis J. MOLONEY, *The Apocalypse of John*, 255.

⁷¹ Usp. Francis J. MOLONEY, *The Apocalypse of John*, 255–257.

⁷² Usp. Giancarlo BIGUZZI, *I Settenari nella Struttura dell'Apocalisse. Analisi, storia della ricerca, interpretazione*, Bologna, 1996, 12.

Sam tekst je uistinu izvanredan apokaliptički prikaz.⁷³ Sedamnaesto poglavlje Knjige Otkrivenja možemo podijeliti u dvije podcjeline: Otk 17,1-6 i Otk 17,7-18. U prvoj manjoj narativnoj cjelini, Otk 17,1-6, nalazi se opis velike bludnice, dok je u Otk 17,7-18 naracija usmjerena prema poblížem opisu zvijeri i žene zajedno te je na neki način kroz determinirajuću⁷⁴ perspektivu Knjige Otkrivenja prikazana budućnost, tj. sudbina zvijeri i žene.

Mudrost prikazana u Otk 17 po sebi je vrlo slična njezinu prikazu u Otk 13. Naime, oba poglavlja prikazuju stvarnost zvijeri prisutne u Otkrivenju.⁷⁵ Stoga nas ne treba iznenaditi što je kontekst uporabe riječi σοφία u Otk 17, 9 identičan onom u Otk 13,18. Međutim, sama jezična konstrukcija u Otk 17,9 vrlo je neobična. Možemo se pitati na koji način prevesti izričaj ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν?

Čini nam se da u Otk 17 rečeničnu konstrukciju ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν treba prevesti tako da se naglasi poziv na razumnost koja u sebi ima odlike mudrosti. Dakle, Otk 17,9 bio bi poziv upućen čitatelju da se koristi razumom na mudar način kako bi odgovorio na zahtjevnju situaciju o kojoj je riječ u Otk 17,1-8.

Uočavamo također kako je redak Otk 17,9a vrlo sličan retku Otk 13,18, gdje čitamo: Ὡδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων νοῦν. Međutim, u Otk 17,9 uočavamo kako je naglasak ipak stavljen na riječ νοῦς, a ne na riječ σοφία, odnosno nije u prvom planu mudrost, nego je mudrost oznaka nečijeg uma. Um, dakle, treba u sebi imati mudrosti. Ipak valja također reći kako su te dvije riječi: σοφία i νοῦς u osnovi zamjenjive i ukazuju na identičnu stvarnost.⁷⁶ Stvarnost je to koja se ogleđa u procesu umnog razabiranja u ljudskoj osobi koja je pozvana biti mudra, odnosno promišljanjem stvarnosti ulaziti u prostor istinske mudrosti. Ipak, treba također podrobnije pojasniti na što bi se konkretno odnosilo mudro djelovanje u Otk 17,9.

Misaoni napor koji se zahtijeva u Otk 17,9 povezan je s otkrivanjem naravi bludnice i zvijeri, koji su prikazani u neposredno prethodećem kontekstu Otk 17, a isto tako i u tekstu koji slijedi, odnosno u Otk 17,9b-10.

⁷³ Usp. Gregory M. BARNHILL, Seeing Christ through Hearing the Apocalypse: An Exploration of John's Use of Ekphrasis in Revelation 1 and 19, u: *Journal for the Study of the New Testament*, 39 (2017) 3, 235–257; Robin J. WHITAKER, *Ekphrasis, vision, and persuasion in the Book of Revelation*, Tübingen, 2015.

⁷⁴ Apokaliptička književnost u sebi krije uvijek determiniran pogled na prostor i vrijeme. O tome vidi više u: Frederick J. MURPHY, *Apocalypticism in the Bible and Its World. A Comprehensive Introduction*, Grand Rapids, 2012.; Ralph J. KORNER, *Reading Revelation After Supersessionism*, 210–213.

⁷⁵ Antitetički karakter Knjige Otkrivenja još jednom do izražaja dolazi u suprotstavljenošći pojmova θηρίων i ἀρνίων.

⁷⁶ Usp. Alexander SAND, νοῦς, νοός, ὁ (nous), u: *EDNT*, 2, 478–479.

Na taj način postaje jasno kako je mudro djelovanje, tj. σοφία u Otk 17,9 sposobnost prepoznavanja uloge i naravi velike bludnice i zvijeri, koji su opisani u Otk 17,1-8, a potom daljnje pojašnjeni u Otk 17,9b-10.⁷⁷ Stoga se mudrost u Otk 17,9 prikazuje kao poziv čitatelju da istinski vjeruje u svoju sposobnost prosudbe stvarnosti koja ga okružuje kako ne bi izgubio iz vida njezinu istinsku narav. Autoru Knjige Otkrivenja je dakle stalo da na vrlo profinjen način aludira na pamet, odnosno sposobnost razabiranja njegova čitatelja. Čitatelj je pozvan koristiti se na pravilan način svojim umom kako bi prepoznao istinski Božji plan spasenja za čovjeka, koji se prikazuje tijekom naracije Knjige Otkrivenja.⁷⁸ Jer mudar je čovjek sposoban u materijalnoj stvarnosti prepoznati prolaznost i svu uzaludnost napora koje poduzimaju zvijer i bludnica, koji u tekstu služe da bi se prikazao prijepor između Jaganjca i zvijeri (bludnice). Dok je zvijer tu, a istodobno i nije jer stoji pred uništenjem svoje egzistencije (usp. Otk 17,8), Jaganjac i oni koji su uz njega određeni su za pobjedu (usp. Otk 17,14).⁷⁹

Zaključak

Naša analiza pokazala je kako se mudrost u Knjizi Otkrivenja prikazuje u dvojnoj perspektivi koju kao književno sredstvo rabi apokaliptička književnost. Za biblijskog pisca Knjige Otkrivenja vrijeme se pojavljuje u dvostrukoj perspektivi, a isto tako i svijet. Pod tim u prvom redu mislimo na antiteze unutar Knjige Otkrivenja između onoga što je istinski dobro i onoga što mu je izravno suprotstavljeno. Mudrost je u Otkrivenju pak s jedne strane svojstvo samog Boga, kojem se iskazuje čast zbog njegova djela stvaranja i otkupljenja (usp. Otk 4 – 5; Otk 7,12), a s druge strane mudro djelovanje Boga i Jaganjca poziv su čovjeku na ispravnu uporabu vlastita razuma kako bi bio istinski mudar i vjerodostojan nasljedovatelj Krista (usp. Otk 13,18; 17,9) s ciljem da uđe u život u Bogu, koji je Kristovom pobjedom započeo, ali će vjerniku biti istinski jasan tek po svršetku njegova zemaljskog hoda kada će njegova zemaljska perspektiva biti jednom zauvijek uklopljena u onu nebesku.

Naposlijetku valja reći kako je u ovom radu izašla na vidjelo istinska veza između mudrosne i apokaliptičke književnosti biblijskog predznaka. Naime, na početku rada nastojali smo uspostaviti barem provizornu vezu između mudrosne i apokaliptičke književnosti te smo ustvrdili kako je točka dodira zasi-

⁷⁷ Usp. Ugo VANNI, *Apocalisse di Giovanni*, 566; Gregory K. BEALE, *The Book of Revelation*, 718–728.

⁷⁸ Usp. Ugo VANNI, *Apocalisse di Giovanni*, 566.

⁷⁹ Usp. Gregory K. BEALE, *The Book of Revelation*, 864.

gurno to da i jedna i druga književnost ozbiljno promatraju povijest spasenja i u njoj tragaju za Božjim tragovima. U ovom smo radu to nastojali prikazati analizirajući *mudrost* u kontekstu Knjige Otkrivenja. Uvidjeli smo kako je mudrost odlika Boga, koji je protagonist spasenja čovjeka. S druge strane smo vidjeli kako je čovjek pozvan služiti se svojim sposobnostima kako bi u stvorenoj stvarnosti, odnosno u povijesti mogao prepoznati mudri Božji plan spasenja za čovjeka. Povrh toga, na samom početku naše analize vidjeli smo da je mudrost u staroj Grčkoj bila uvijek stvaralački proces vrednovanja stvorene stvarnosti. Rekli smo pritom da biti mudar ne znači biti »mudrac« u smislu posjedovanja pukog teorijskog znanja o nekoj stvarnosti, nego biti mudar znači biti sposoban na adekvatan način služiti se onim darovima koje kao osobe imamo kako bismo bili sposobni istinito razabirati stvarnost u kojoj živimo i osobno se zalagati za njezinu izgradnju. Stoga smo mogli vidjeti kako dva poziva na mudro djelovanje u Knjizi Otkrivenja, Otk 13,18 i Otk 17,9, nisu tek pozivi čovjeku da bude sposoban matematički računati ili dešifrirati brojeve koje autor pred njega stavlja, nego su oba poziva daleko više od toga. Dva poziva na razabiranje su, kako smo vidjeli, poziv na duhovno-moralni proces prosuđivanja stvarnosti koja čovjeka okružuje te na istinsko prepoznavanje onoga što ga može izgraditi po mjeri Božjeg kraljevstva kako bi istinski postao njegovim djelom. U tom se smislu Knjiga Otkrivenja doista pokazuje vodičem koji čovjeka može učiniti istinski mudrim te time dionikom nebeske stvarnosti u zajedništvu s Kristom.

Summary

DISCOURSE ON WISDOM IN THE CONTEXT OF THE BOOK OF REVELATION

Ivan BENAKOVIĆ

Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Petra Preradovića 17, HR – 31 400 Đakovo
ivan.benakovic@gmail.com

To discuss the notion of wisdom in the context of the Book of Revelation is quite complex. In that regard, the first difficulty is to establish a stable connection between the discourse on wisdom and apocalyptic literature. However, the correctly understood Greek term »wisdom« – σοφία – already contains within itself something of the sense present in apocalyptic literature; i.e., if wisdom does not consist only of passive knowl-

edge possessed by an individual, but also of active advocacy or search for true life within the frame of the created world. The Greek word σοφία appears in the Book of Revelation only four times: Rev 5:12; 7:12; 13:18; 17:9. In the first aforementioned verse, it refers to an attribute of Christ and in the second to an attribute of God. In the remaining two verses, the word is used in the context of a call to human being to be wise. While God is, therefore, the one who possesses the attribute of wisdom, human being is the one who ought to believe in the possibility of his/her own wise agency. This article, thus, first elaborates on the meanings of the term σοφία in the context of the ancient world and Biblical writings and then, second, shows the connection between wisdom and apocalyptic literature. The author proceeds in these tasks by analysing those verses within the Book of Revelation where one encounters the word σοφία and, thus, aims at presenting the complete image of the purpose and meaning of the discourse on wisdom in the Book of Revelation.

Keywords: *wisdom, Lamb, language of opposites, discernment, Book of Revelation.*